

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT–DP. 2004/20

**HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS
ÉS A FOGLALKOZTATÁS –
KELET-MAGYARORSZÁGI HELYZETKÉP**

**BARANYI BÉLA
BALCSÓK ISTVÁN**

Magyar Tudományos Akadémia
Közgazdaságtudományi Intézet

Budapest

**HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS
ÉS A FOGLALKOZTATÁS –
KELET-MAGYARORSZÁGI HELYZETKÉP**

BARANYI BÉLA
BALCSÓK ISTVÁN

Budapest
2004. november

KTI/IE Műhelytanulmányok 2004/20

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet

Műhelytanulmányaink célja a kutatási eredmények gyors közlése és vitára bocsátása. A sorozatban megjelent tanulmányok további publikációk anyagául szolgálhatnak.

A tanulmány alapjául szolgáló előadás elhangzott az MTA Munkatudományi Bizottsága, az MTA Regionális Tudományos Bizottsága és a KTI által közösen szervezett *Munkapiac, regionalitás, tudás alapú gazdaság a XXI. században* c. szakmai konferencián. Győr, 2003. november 3–4.

Határ menti együttműködés és a foglalkoztatás – kelet-magyarországi helyzetkép

Szerzők: BARANYI Béla kandidátus, az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének tudományos osztályvezetője. Cím: 4032 Debrecen, Böszörményi út 138. Tel., fax: (52) 508-327

BALCSÓK István Ph.D hallgató, tudományos segédmunkatárs az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetében. Cím: 4032 Debrecen, Böszörményi út 138. Tel., fax: (52) 508-327

ISSN 1785-377X

ISBN 963 9588 21 0

Kiadja az MTA Közgazdaságtudományi Intézet,
a Magyar Közgazdász Alapítvány pénzügyi támogatásával.
Budapest, 2004.

Az MTA Közgazdaságtudományi Intézet kiadványsorozatai

BUDAPEST WORKING PAPERS ON THE LABOUR MARKET

BUDAPESTI MUNKAGAZDASÁGTANI FÜZETEK

BWP 2003/1	Ágnes Hárs	Channeled East-West labour migration in the frame of bilateral agreements
BWP 2003/2	Galasi Péter	Munkanélküliségi indikátorok és az állásnélküliek munkaerő-piaci kötődése
BWP 2003/3	Károly Fazekas	Effects of foreign direct investment on the performance of local labour markets – The case of Hungary
BWP 2003/4	Péter Galasi	Estimating wage equations for Hungarian higher-education graduates
BWP 2003/5	Péter Galasi	Job-training of Hungarian higher-education graduates
BWP 2003/6	Gábor Kertesi and János Köllő	The Employment Effects of Nearly Doubling the Minimum Wage – The Case of Hungary
BWP 2003/7	Nemes-Nagy J. – Németh N.	A "hely" és a "fej". A regionális tagoltság tényezői az ezredforduló Magyarországon
BWP 2003/8	Júlia Varga	The Role of Labour Market Expectations and Admission Probabilities in Students' Application Decisions on Higher Education: the case of Hungary
BWP 2004/1	Gábor Kertesi	The Employment of the Roma – Evidence from Hungary
BWP 2004/2	Kéző Gábor	Az aktív foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálatának módszertani kérdései
BWP 2004/3	Galasi Péter	Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon 1994–2002
BWP 2004/4	Galasi Péter	Túlképzés, alulképzés és bérhozzam a magyar munkaerőpiacon 1994–2002
BWP 2004/5	István R. Gábor	Capitalist firm vis-à-vis with trade union, versus producer cooperative
BWP 2004/6	Bódis L.–J. Micklewright–Nagy Gy.	A munkanélküli ellátás indokoltasági feltételeinek érvényesítése: empirikus vizsgálat az elhelyezkedési készség ellenőrzésének hatásairól

MUNKATUDOMÁNYI KUTATÁSOK

(az MTA Munkatudományi Bizottságával közösen rendezett konferenciák alapján készült, tematikus kötetek)

Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában. Budapest, 1998.	Szerk.: Fazekas K.
A munkaügyi kapcsolatok rendszere és a munkavállalók helyzete. Budapest, 2000.	Szerk.: Koltay J.
Oktatás és munkaerőpiaci érvényesülés. Budapest, 2001.	Szerk.: Semjén A.
A felzárkózás esélyei – Munkapiaci láttelet a felzárkózás küszöbén. Budapest, 2003.	Szerk.: Kövári Gy.

MUNKAERŐPIACI TÜKÖR – ÉVKÖNYVEK

Munkaerőpiaci tükrök – 2000. Budapest, 2000.	Szerk.: Fazekas K.
Munkaerőpiaci tükrök – 2001. Budapest, 2001.	Szerk.: Fazekas K.
Munkaerőpiaci tükrök – 2002. Budapest, 2002.	Szerk.: Fazekas K.
Munkaerőpiaci tükrök – 2003. Budapest, 2003.	Szerk.: Fazekas K.
Munkaerőpiaci tükrök – 2004. Budapest, 2004.	Szerk.: Fazekas K., Varga J.
The Hungarian Labour Market – Review and Analysis, 2002. Bp., 2002	Szerk.: Fazekas K., Koltay J.
The Hungarian Labour Market – Review and Analysis, 2003. Bp., 2003	Szerk.: Fazekas K., Koltay J.
The Hungarian Labour Market – Review and Analysis, 2004. Bp., 2004	Szerk.: K. Fazekas, J. Koltay, Zs. Gergely

A Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében működő Munkaerőpiaci Kutatások Műhelyének valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszékének közös kiadványa. A kiadványsorozat angol nyelvű füzetei **"Budapest Working Papers on the Labour Market"** címmel jelennek meg.

A kötetek letölthetők az MTA Közgazdaságtudományi Intézet honlapjáról: <http://econ.core.hu>

MT-DP. 2004/1	Attila HAVAS	Assessing the Impact of Framework Programmes in a System in Transition
MT-DP. 2004/2	Max GILLMAN–Michal KEJAK	Inflation and Balanced-Path Growth with Alternative Payment Mechanisms
MT-DP. 2004/3	L. AMBRUS-LAKATOS–B. VILÁGI–J. VINCZE	Deviations from interest rate parity in small open economies: a quantitative-theoretical investigation
MT-DP. 2004/4	HALPERN László és szerzőtársai	A minimálbér költségvetési hatásai
MT-DP. 2004/5	FALUVÉGI Albert	A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában
MT-DP. 2004/6	Mária CSANÁDI	Budget constraints in party-states nested in power relations: the key to different paths of transformation
MT-DP. 2004/7	Mária CSANÁDI	A comparative model of party-states: the structural reasons behind similarities and differences in self-reproduction, reforms and transformation
MT-DP. 2004/8	KARSAI Judit	Helyettesítheti-e az állam a magántőke-befektetőket? Az állam szerepe a magántőke-piacon
MT-DP. 2004/9	Judit KARSAI	Can the state replace private capital investors? Public financing of venture capital in Hungary
MT-DP. 2004/10	Mária CSANÁDI	Do party-states transform by learning? The structural background of the different transformation paths in view of the Romanian, Hungarian and Chinese cases
MT-DP. 2004/11	István CZAJLIK – János VINCZE	Corporate law and corporate governance. The Hungarian experience
MT-DP. 2004/12	L. HALPERN et al	Firms' Price Markups and Returns to Scale in Imperfect Markets: Bulgaria and Hungary
MT-DP. 2004/13	Norbert MAIER	Explaining Corruption: A Common Agency Approach
MT-DP. 2004/14	Gergely CSORBA	Screening Contracts in the Presence of Positive Network Effects
MT-DP. 2004/15	K. BOGNÁR – L. SMITH	We Can't Argue Forever
MT-DP. 2004/16	JUHÁSZ A. – SERES A. – STAUDER M.	A kereskedelmi koncentráció módszertana
MT-DP. 2004/17	Júlia LENDVAI	Inflation Inertia and Monetary Policy Shocks
MT-DP. 2004/18	A. FREDERIKSEN – E. TAKÁTS	Optimal incentive mix of performance pay and efficiency wage
MT-DP. 2004/19	Péter KONDOR	The more we know, the less we agree: public announcements and higher-order expectations

BARANYI BÉLA – BALCSÓK ISTVÁN

**HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS A FOGLALKOZTATÁS
– KELET-MAGYARORSZÁGI HELYZETKÉP**

Összefoglaló

A szomszédos országok közötti munkaerő-áramlás lehetőségei egyre fontosabb kérdéssé válnak Magyarország keleti határainak mentén, mivel egyfelől ebből az irányból várják a külföldi munkavállalók zömének érkezését, másrészt a régóta rendkívül rossz foglalkoztatási helyzet, a kevés álláshely miatt az itt élők félnek leginkább a konkurenciától.

A jelenlegi tendenciákat figyelembe véve ezek a félelmek csak részben tekinthetők megalapozottnak. Noha a kiadott munkavállalási engedélyek alapján a legtöbb külföldi munkavállaló valóban Romániából és Ukrajnából érkezik (a zömük magyar nemzetiségű), de a közvetlen határsávban csak alig néhányan maradnak, a fő célpont továbbra is a főváros és Nyugat-Magyarország.

A keleti határok mentén a határon átnyúló kapcsolatok összességében még mindig leginkább protokolláris jellegűek, köznapi szinten pedig a bevásárlás, a rokonlátogatás, illetve a megélhetési kereskedelem különböző formái (pl. üzemanyag-csempészet stb.) a legelterjedtebbek. A munkaerőpiaci kapcsolatok kiépülését tovább nehezíti, hogy a szomszédos országok határtérségeiben legalább olyan magas munkanélküliség jellemző, mint hazánkban.

A jövőt tekintve tehát ezeken a határszakaszokon vélhetően továbbra sem kell tartani a kezelhetetlenül nagy tömegben érkező munkavállalóktól, mivel egyfelől kevés munkaalkalmat biztosító perifériaterületek érintkeznek egymással a határ két oldalán, másfelől pedig ez a határszakasz bizonyosan az Európai Unió külső határává válik, és így a legszigorúbb schengeni előírásoknak kell majd megfelelnie.

**CROSBORDER COOPERATION AND EMPLOYMENT
– A GENERAL SURVEY ABOUT EASTERN HUNGARY
BY BÉLA BARANYI AND ISTVÁN BALCSÓK**

Abstract

The possibilities of the labour flow between the neighbouring countries are becoming more and more important along the Eastern Hungarian border. On the one hand, the majority of the foreign employees are expected to come from the East, on the other hand the local inhabitants are the most afraid of the rivals due to the long-lasting unfavourable employment situation, and the small number of jobs.

Taking the new trends into account these concerns can partly be considered acceptable. Although on the basis of the numbers of the issued work permissions most of the employees come, indeed, from Romania and Ukraine (the majority of them are Hungarians), only some of these foreigners remain in the immediate borderland. Their main aim is Budapest and Western Hungary in the future too.

Along the Eastern borders the crossborder cooperations have still been limited to protocol relations mostly, while on everyday level shopping, visiting relatives as well as the various types of trade of living (e.g. fuel smuggling) are the most wide-spread. The development of labour cooperations with the neighbouring countries is impeded by the high unemployment rates in the borderland of these countries, which rates are at least as high as in Hungary.

In the future, therefore, it is unlikely that an unmanageably huge number of employees should flock in through these frontier zones, because on the one hand there are only a few job opportunities in the fringe areas of the two sides of the border, on the other hand this frontier zone is surely to become the external frontier of the European Union, and thus it will have to meet the strictest rules of Schengen Convention.

SZÚK KORLÁTOK KÖZÖTT –

A KÜLFÖLDIEK MUNKAVÁLLALÁSI LEHETŐSÉGEIT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK A KÖZVETLEN HATÁRSÁVBAN

Magyarország keleti határai mentén néhány évtizedig nem beszélhettünk a szomszédos országok közötti nagyobb volumenű munkaerő-áramlásról – egyáltalán a határon átnyúló bármilyen ténylegesen működő kapcsolatokról általában sem –, ám a szocialista rendszer összeomlása után ebben a térségben is újra átjárhatóvá váltak a határok. Ennek következtében egyre szorosabbá vált a határok két oldalán fekvő területek közötti együttműködés, és ez természetesen éreztette hatását a helyi (és esetenként még inkább a tágabb) munkaerőpiacon is. Közvetlenül a rendszerváltás után számos tényező együttes hatására dinamikus együttműködés kezdett körvonalazódni a munkaügyi kapcsolatokban (hivatalosan, és még inkább nem hivatalosan egyaránt), azonban a fejlődés azóta megrekedt, és közel sem alakult ki olyan kapcsolatrendszer, mint a nyugati határrégiókban.

A következő néhány oldalon arra a kérdésre keressük a választ tanulmányunkban, hogy a trianoni határmegvonás, a szocializmus évtizedeinek politikai és területfejlesztési viszonyai, valamint az 1990-es években bekövetkezett piacorientáció-váltás negatív hatásainak következtében mára peremterületté, illetve perifériává vált, ám korábban (a Trianoni békediktátumot megelőzően) szerves gazdasági, politikai egységként funkcionáló kelet-magyarországi határtérségben van-e reális esélye a jól működő munkaerőpiaci együttműködések kialakulásának?

Nem törekszünk (nem is törekedhettünk) teljességre, a kétséggkívül bonyolult és sokrétű problémák közül csak néhányat sorakoztatunk fel a Foglalkoztatási Hivatal és a Megyei Munkaügyi Központok adatait, a Nyírbátori és az Orosházi Határőr Igazgatóság tájékoztatásait, valamint az MTA RKK ATI Debreceni Osztálya által az elmúlt években elvégzett kutatások és kérdőíves vizsgálatok eredményeit, illetve az ezekhez kapcsolódóan elkészült interjúk tapasztalatait felhasználva.

A munkaerőpiaci lehetőségeket hátrányosan befolyásoló tényezők között mindenképpen meg kell említeni, hogy a néhány évtizede még a legzártabbak közé számító határszakaszokon a múlt kedvezőtlen öröksége napjainkban is érezteti hatását: a határmenti együttműködési kezdeményezések általában vontatottan haladnak, és többségük még mindig csak protokolláris szintű (*Dancs L. 2001*). Ebben – számos egyéb tényező mellett – alapvető szerepet játszik a határok rossz átjárhatósága, amely igen komolyan behatá-

rolja a napi kapcsolattartási vagy akár munkavállalási feltételeket. A megállapítás különösen a magyar–román határra igaz, mivel annak északi felén nagy kiterjedésben vannak olyan területek, ahol egyáltalán nem lehet átjutni a szomszédos országba. A kapcsolatok alakulását azonban nem csak a határok rossz átjárhatósága befolyásolta és befolyásolja kedvezőtlenül, hanem sok esetben a politikai szándék hiánya, vagy a lassabban és nehezebben változó, ennél fogva sokkal súlyosabb problémát jelentő gazdasági viszonyok is.

A román, az ukrán, illetve az Ipoly-torkolattól keletre eső szlovák határszakasz mentén fekvő területek jelentős része a gazdasági-társadalmi szempontból elmaradott térségek közé tartoznak. Ennek egyik megnyilvánulási formája, és ugyanakkor a hátrányos helyzet egyik legfontosabb strukturális eleme a munkaerőpiac tartósan megbomlott egyensúlya, amelyet egyértelműen jelez a települések zömét sújtó magas munkanélküliség.

A kedvezőtlen munkanélküliségi mutatók számos tényező együttes eredményeként alakultak ki, és bár a vizsgált határszakaszok hossza miatt meglehetősen heterogén adottságú területekről van szó, mégis elmondható, hogy a munkahellyel nem rendelkezők magas száma és aránya a teljes határ menti sávban az egyik legsúlyosabb probléma volt az elmúlt évtizedben, és a jelenlegi tendenciákat figyelembe véve ez a közeljövőben sem lesz más-ként.

A rossz foglalkoztatási helyzet a kelet-magyarországi határtérségek összetett gyökerű elmaradottságának egyik legfontosabb következménye, ugyanakkor tartóssá válása, illetve a munkanélküliek tömeges megjelenésének következményei (társadalmi devianciák, elszegényedés, stb.) miatt maga is az elmaradottság egyik fő tényezőjévé, strukturális elemmé vált (*Balcsók I. 2001*).

A halmozottan jelentkező, és egymást tovább erősítő kedvezőtlen adottságok (rossz megközelíthetőség, elmaradott infrastruktúra és gazdasági szerkezet, általánosan jellemző tökehiány stb.) eredményeként a kelet-magyarországi határ menti területek gyakorlatilag egybefüggő „kettős perifériát” alkotnak, mivel itt még az országos átlagnál jóval kedvezőtlenebb regionális és megyei mutatókhoz képest is komoly elmaradások jellemzőek. Ráadásul a szóban forgó térségeknek az ország fejlettebb régióihoz viszonyított leszakadása az elmúlt években minden ellenkező irányú törekvés ellenére tovább nőtt, és ez nem kedvezett a munkaerőpiaci feszültségek csökkentésére tett kísérleteknek sem (*Baranyi B. 2001, Balcsók I.-Dancs L. 2001*).

A Foglalkoztatási Hivatal nyilvántartásában szereplő regisztrált munkanélküliek munkavállalási korú népességen belüli arányának az országos átlaghoz viszonyított értékét (vagyis az ún. relatív munkanélküliségi mutatót)

ábrázoló térképen élesen kirajzolódnak az egyes országrészek közötti különbségek.¹ A 2003. júniusi adatok szerint a vizsgált határszakaszok immár évtizedes távlatban továbbra is a legnagyobb egybefüggő területeit alkotják az országos átlagot jelentősen – a 7/2003. (I. 14.) évi kormányrendelet alapján 1,75-szorosan – meghaladó munkanélküliséggel sújtott településeknek (1. ábra).

1. ábra

A relatív munkanélküliségi mutató alakulása településenként a regisztrált munkanélküliek lakóhelye szerint (2003. június 20.)

Forrás: Saját szerkesztés a Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján

A Központi régió, illetve az ÉNy-i határszél kiemelkedően kedvező értékeivel szemben az ÉK-i, K-i országhatárok mentén fekvő, a vizsgálatba bevont 376 településen átlagban 11,5%-os volt a regisztrált munkanélküliek aktív korú népességhez viszonyított aránya 2003. június végén, és ez 2,2-szerese volt az országos középértéknek. A térség igen kedvezőtlen helyzetét jelzi, hogy a települések közel egytizedében a mutató legalább ötszörö-

¹ A munkanélküliség mérésére számos más országhoz hasonlóan hazánkban is többféle módszert alkalmaznak. A Foglalkoztatási Hivatal adatai mellett a KSH is rendszeresen (negyedévente) közli a nemzetközi, ILO standard módszerrel végzett munkaerő-felmérések adatait. Noha ezek az egységes kritériumok miatt alkalmasabbak a nemzetközi összehasonlításokra, de leginkább csak regionális szinten relevánsak, és a kistérségi-települési adatsorokban a KSH is a Foglalkoztatási Hivatal adatait használja fel.

sen meghaladja az átlagot, és mindössze 25 olyan található, amely nem éri el azt.

A régtől fogva magas munkanélküliség természetes velejárója, hogy a tartósan (legalább 180 napja folyamatosan) munkanélkülivé váltak aránya a települések összességét tekintve ugyancsak átlag feletti (60,5%, szemben az országos 51,8%-kal), és további kedvezőtlen tényező, hogy a regisztrált munkanélküliek 53,6%-a (országosan 42,7%) legfeljebb az általános iskola nyolc osztályát fejezte be. A munkaerőpiac tartós működési zavarát mutatja az is, hogy a népszámlálások adatai szerint meredeken zuhan, és napjainkban kritikusan alacsony a foglalkoztatottak aránya: 2001-ben mindössze 23,6%-ot ért el az össznépességén belül, miközben az országos átlag 36,2% volt.

Az előzőekben kiragadott néhány adat kellőképpen alátámasztja azt a megállapítást, hogy a keleti országhatárok mentén legfeljebb 30 km-es távolságban fekvő települések által alkotott sávban a munkavállalási feltételek jóval kedvezőtlenebbek az átlagnál. Mindezt nem önmagában a határ menti fekvés eredményezi – elég csak pl. az osztrák határszakasz nagyságrendekkel kedvezőbb adatait szemügyre venni –, ám a Trianoni határmegvonás óta több szempontból periférikus fekvés jelentős mértékben hatást gyakorol a foglalkoztatási helyzetre.

A munkahelyek hiánya, a magas munkanélküliség és az egyéb kedvezőtlen adottságok már önmagában elegendőek lennének ahhoz, hogy ebben a térégben ne alakulhassanak ki a nyugat-magyarországihoz hasonlóan intenzív munkaerőpiaci kapcsolatok az országhatárok két oldala között, és ezt tovább nehezíti, hogy a szomszédos országok határ menti területein legalább ilyen rossz (esetenként sokkal rosszabb) foglalkoztatási viszonyok jellemzőek.

A „TÚLOLDAL” ADOTTSÁGAI – HELYZETKÉP A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN

KELET-SZLOVÁKIA

A Dunától keletre eső szlovákiai kerületek, különösen pedig a magyarlakta déli határsáv gazdasági adottságai több szempontból is kedvezőtlenebbek az ország egészével összehasonlítva. Mindez természetesen kihat a foglalkoztatási helyzetre, ezen keresztül pedig a határon átnyúló munkaerőpiaci kapcsolatokra is. Mivel a magyar oldalon hasonló lemaradás jellemző a nyugati országrészhez képest, így nem meglepő, hogy ezen a határszakaszon az ottaninál jóval kevesebb a határt átlépő munkavállalók száma.

A magyar többségű déli területek lemaradása nem új keletű jelenség, mivel az országhatár menti járásokban – ahol Szlovákia teljes lakosságának közel 23%-a él – a szocializmus időszakában a legkisebb volt az egy főre eső állami beruházások értéke. A periférikus fekvés, a szlovák nemzetiségi politika stb. mellett az ország egészéhez mérve kedvezőtlen gazdasági-társadalmi helyzetéhez az is hozzájárult, hogy a terület évszázadok óta alapvetően mezőgazdasági jellegű, és a lakosság jelentős hányada ebben a szektorban keres megélhetést. Szintén ebbe az irányba hatnak a terület településföldrajzi adottságai, mivel a nagyjából falusias jellegű térségek lakosainak jóval korlátozottabbak a lehetőségeik, főként a munkalehetőségek tekintetében.

A kedvezőtlen jellemvonások ismeretében nem meglepő, hogy a magyar határ mentén fekvő járásokban a munkanélküliség meghaladja az országos átlagot, és vannak olyan térségek is – pl. a rimaszombati járás –, ahol az országos átlag kétszerese a munkanélküliségi ráta. Az adatokat az egyes kerületek szintjén vizsgálva jól látható, hogy a kelet-szlovák határral érintkezőkben a munkanélküliségi ráta minden esetben meghaladja az országos átlagot, és egyben felette van a szomszédos magyar megyék átlagainak is (1. táblázat). Ráadásul a munkanélküliség országos szinten 2001-ig nem hogy csökkent volna, hanem fokozatos emelkedés jellemezte (1999. decemberben 16,2%, 2001-ben pedig 19,8% – igaz, ezt követően néhány tized százalékpontos csökkenés következett be).

A munkanélküliségi adatok mellett érdemes megfigyelni az átlagkeresetek alakulását is. A Szlovákián belüli területi egyenlőtlenségeket jól jelzi, hogy a főváros közvetlen környezetén kívül az ország egésze elmarad az átlagbértől, és ez a kassai körzet kivételével fokozottan igaz a magyar határszakkasszal rendelkező keleti területekre.

A foglalkoztatottsági-munkanélküliségi helyzet alakulásának szempontjából kedvezőtlen tény, hogy Szlovákiában az elmúlt években lassan, és elmentmondásoktól sem mentesen zajlott a privatizáció. Mindez oda vezetett, hogy a külföldi tőke igen lassan áramlott be az országba (a külföldi befektetések kumulált összege mindössze 3,2 Mrd USD volt 2001-ben), és a többszörösen is hátrányos megkülönböztetést elszenvedő magyar határ menti területekre ennek is csak töredéke érkezett.

Pozitív változás ugyanakkor, hogy 2001-et követően a magyar befektetők előtt is megnyílt a szlovák piac, és egyre erőteljesebbé váltak a gazdasági kapcsolatok. Az OTP (privatizálhatta a szlovák Befektetési és Fejlesztési Bankot) és a MOL révén tőkeerős magyar cégek jelentek meg, és ezzel Magyarország a nyolcadik legnagyobb befektetővé vált Szlovákiában. En-

nek ellenére a vegyesvállalatok számát és tőkenagyságát tekintve még mindig a magyar oldal áll jobban, mert a mintegy 600 cég hozzávetőleg 5,5 Mrd USD együttes tőkével rendelkezik, szemben a határ túloldalán működő 100 vállalat egy milliárd dollárnyi vagyonával.

1.táblázat

Néhány jellemző gazdasági mutató alakulása Szlovákia járásaiban

Kerület	a GDP	Az egy főre jutó vásárlóerő az EU átlagához viszonyítva		munka-nélküliség	átlagbér
		2002-ben			
	Mrd Sk	százalék		ezer Sk	
Pozsony	224,9	100	5,2	18,1	
Nagyszombat	93,5	49	13,8	12,8	
Trencsén	94,3	44	11,5	12,3	
Nyitra	119,4	40	22,0	11,9	
Zsolna	98,3	42	15,1	12,1	
Besztercebánya	92,7	42	24,2	12,1	
Eperjes	81,6	36	23,7	11,5	
Kassa	157,9	58	25,1	13,7	
Országos átlag	1073,6	48	18,1	13,4	

 = A Dunától keletre fekvő határszakasszal rendelkező körzetek

Forrás: Saját szerkesztés a HTMH adatai alapján (www.htmh.hu)

UKRAJNA

A kelet-szlovák határszakaszon tehát nem jellemző a kölcsönös munkavállalás, a szomszédos országok állampolgárai elenyésző számban vállalnak munkát a túloldali közvetlen határsávbán. Az ukrán határszakasz esetében némileg azért módosul a kép, bár a magyar oldalról származó munkavállalók száma ebben az esetben sem verdes csillagászati értékeket. Az okok egészen nyilvánvalóak: az ukrán gazdaság jelenlegi állapotában nem kifejezetten vonzza a külföldi álláskeresőket.

A korábban a legezártabbak közé tartozó határ átjárhatósága sokat javult az elmúlt években, és Záhony mellett újabb négy átkelőt nyitottak meg a forgalom előtt (a kishatárforgalom jelenleg szünetel, de előrehaladott tárgyalások zajlanak az újraindításról). A többszörösére emelkedett határforgalomban azonban itt sem a munkavállalási szándék játszotta a főszerepet –

bár kétségtelen, hogy komoly részarányt képvisel –, hanem a Kárpátaljáról érkezők részéről a csencselés (vagyis a határon átnyúló megélhetési kereskedelem), a magyar oldalról kilépők körében pedig az üzemanyag-csempészet. (*Dancs L. 2000*)

A ma Kárpátaljának nevezett terület gazdasága már a történelmi Magyarország keretein belül is meglehetősen elmaradott volt, mivel a mezőgazdaságból élő lakosságnak a mostoha természeti adottságok mellett az elzártságból eredő hátrányokkal is meg kellett küzdenie. Bár az elzártság napjainkban megszűnőben van, de egyéb tényezők (legfőképpen az egész Ukrajnára jellemző gazdasági összeomlás) miatt a helyi gazdaság talán soha nem látott problémákkal küszködik. A tényleges helyzetkép megrajzolását igen komolyan megnehezíti, hogy a gazdasági-társadalmi-infrastrukturális jellemzőkre vonatkozó hivatalos adatok a legutóbbi esztendőig igen hiányosan álltak rendelkezésre, és egy részük ma sem érhető el, vagy a valós helyzetenél jóval kedvezőbbre alakították őket.

Az azonban tény, hogy Kárpátalja gazdaságában manapság is az agrár ágazat játssza a főszerepet. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a meglévő városi ipar tönkrement, leépült, és sokan költöztek vissza falura, mert ott legalább az élelmiszereket tekintve valamilyen szinten megoldható az önellátás. A megye gazdasága egyébként valamennyi ágát tekintve alacsony hatásfokú, a műszaki színvonal és a szervezettség elmaradottsága jellemzi, és ezen még az utóbbi két évben megindult élénkülés sem tudott érdemben változtatni.

A foglalkoztatási helyzet a gazdaságihoz hasonlóan siralmasnak nevezhető, bár a hivatalos adatok messze nem ezt tükrözik. Az ukrán részről nyilvánosságra hozott adatok szerint 1998-ban 2,4%, 1999 júliusában 5%, 2000 decemberében 7%, 2002 végén pedig 6,5% volt a munkanélküliségi ráta. A valóság azonban nagyon távol esik ettől, mivel óvatos becslések szerint is legalább a fenti értékek tízszerese a ténylegesen munka nélkül lévők aránya.

A hivatalos és a becsült értékek közötti óriási különbség alapvetően két okra vezethető vissza. Egyfelől az ukrán gazdaság összeomlását csak viszonylag jelentős késéssel követte a munkanélküliségi adatok rendszeres gyűjtése, és addigra a munkanélküliek számottevő része kikerült az egyébként is csak elvben működő ellátórendszerből (a vállalatokat felmentették a foglalkoztatási alapba történő befizetési kötelezettség alól), vagyis bár ténylegesen ma sincs állásuk, soha nem regisztrálták őket. Másrészt, mivel a regisztráció semmilyen előnnyel nem jár, így a munkahellyel nem rendelkezők alig egytizede jelentkezik a munkaügyi szervezetenél. A becsült, de a valósághoz sokkal közelebb álló adatok szerint tehát Kárpátalja a munka-

nélküliség nagyságát tekintve Ukrajna 24 megyéje között jelenleg az első helyek egyikét foglalja el, miközben 1997-ben még a kilencedik helyen állt.

Az egyébként sem kedvező képet tovább rontja, hogy a munkáltatók közül sokan csak különféle „trükkökkel” (kényszerszabadságolások, csökkentett műszakszám, rövidített munkaidő stb.) képesek tartani az alkalmazotti létszámukat, vagyis még mindig sok embert fenyeget a munkanélküliség réme. A főképp a közvetlen határsávban élő magyar kisebbség zöme (mintegy 75%-a) Szlovákiához hasonlóan kistelepüléseken él, és az ott már említett tényezőkön túl az anyanyelvű képzés hiányosságai is kedvezőtlenül befolyásolják a munkaerőpiaci esélyeket, mivel emiatt döntően csak az alacsonyabb társadalmi presztízsű foglalkozások válnak elérhetővé számukra.

A megélhetési gondokat tovább súlyosbítja, hogy Kárpátalján a lakosság átlagbére messze elmarad a havi 238 hrivnyás (ez kb. 44 USD) országos átlagtól, de még a hivatalosan megállapított létminimumtól (170 hrivnya) is. A helyi lakosoknak átlagosan 70,0 hrivnyából (12 USD) kell biztosítaniuk a megélhetésüket, miközben a magánvállalkozók által Magyarországról, Szlovákiából, illetve a szomszédos és távolabbi ukrajnai megyékből ide szállított élelmiszerek ára eléri a magyar átlag háromnegyedét. Ráadásul az is meglehetősen kétséges, hogy a munkavállalók egyáltalán megkapják a bérüket, hiszen Ukrajnában a bértartozások felhalmozódott összege az ezredfordulóra elérte a 9,4 millió hrivnyát (1,7 millió USD).

A gazdasági és foglalkoztatási viszonyok ismeretében nem meglepő, hogy 1989-től kezdődően a mai napig tartó intenzív elvándorlás sújtja a területet. A határok megnyitásával kicsúcsosodó folyamat legnagyobb veszélye, hogy a migrációban elsősorban a fiatal, képzett, magyar anyanyelvű lakosság vesz részt – vagyis éppen a határon túli magyarok gerince tűnik el, teret engedve a gyors asszimilációnak. Jól jelzi ezt az a tény, hogy a Kárpátaljáról Magyarországra települők csaknem 40%-a olyan értelmiségi (orvos, tanár, mérnök stb.), akinek otthon nem maradt reális esélye a normális életvitelre.

A kárpátaljai gazdasági élet mielőbbi normalizálódása tehát több szempontból is kiemelt fontossággal bír, és elvileg erre jó lehetőséget nyújtana a privatizáció. A magánosítási folyamat azonban itt sem mentes az ellentmondásoktól (elég csak a maffia szerepére utalnunk), és ez, valamint a tőkeszegénység és az infrastruktúra állapota inkább elriasztja, semmint csalogatja a külföldi befektetőket. A 2002. évi januári adatok szerint a térségbe érkező külföldi tőke hozzávetőlegesen 204,3 millió dollárt tett ki, azaz itt realizálódott az összes ukrajnai befektetés 5%-a. Nem meglepő, hogy az elmúlt évtizedben folyamatosan Magyarország a legnagyobb külföldi befektető Kárpátalján, és az összesen 26,8 millió dollárnyi tőke (vagyis a Kárpátalján bejegyzett kül-

földi befektetések 20,6 százaléka), illetve a mintegy 110 működő vegyesvállalat bőven elegendő az első hely megtartásához.

A befektetési kedvet tovább erősíthetik az 1999. novemberi árvíz pusztítása után elfogadott törvények, amelyek közül az egyik 15 évre szóló hatállyal egy 730 hektárnyi területű szabad gazdasági övezet kialakítását, míg a másik egy kétszer ilyen hosszú időintervallumban működő, az egész megyére kiterjedő különleges befektetési rendszer létrehozását tűzte ki célul. A sokáig csak elnöki rendeletként létező, majd 2001-ben a törvényhozás által is elfogadott törvények a beruházók számára biztosított különféle adó- és egyéb kedvezményekkel kívánják megállítani az életszínvonal további esését, mérsékelni a kritikus szintet elérő kivándorlást – és az első kedvező jelek már mutatkoznak is a helyi gazdaságban.

Hasonló szándékoktól vezérelve írták alá még 1994 novemberében ukrajnai, szlovákiai és magyarországi üzletemberek a Kárpátok Határmenti Vállalkozásfejlesztő Szövetség létrehozásáról szóló dokumentumokat. A különböző országokból érkező, hasznosítható adatbázisokkal rendelkező szervezeteket és intézményeket tömörítő szövetség a határ menti területek gazdasági felemelkedését (ezen belül kiemelten a foglalkoztatási helyzet javulását) elsősorban a határon átnyúló gyakorlati együttműködések erősítésével kívánja elősegíteni.

ROMÁNIA

Romániában a gazdasági, társadalmi és ezen belül a foglalkoztatási viszonyok, illetve a munkaerőpiacon napjainkban jellemző tendenciák a többi kelet-közép-európai országhoz hasonlóan meglehetősen nagy ellentmondásokkal jellemezhetőek. Bár 1989. után megindult a gazdasági szerkezetátalakítás, de az azóta eltelt időszakban számos ellentmondásos intézkedést hoztak (főként a privatizáció tekintetében), és a sok esetben megkésett, vagy máig elodázott reformok, a bizonytalanság és az egyre jobban eluralkodó korrupció miatt a gazdaság teljesítőképessége 2001-ig a legtöbb mutatót tekintve gyakorlatilag folyamatosan csökkent.

A Ceausescu rezsim alatt az autarkiára való törekvés jegyében létrehozott vállalatóriások gyorsan összeomlottak, és a lakosság igen jelentős része számára megélhetést biztosító mezőgazdaság is igen komoly nehézségekkel (vetőmag-, műtrágya- és géphiány stb.) került szembe. Az általánosan jellemző és igen súlyos tőkehiány tehát oda vezetett, hogy mára az alapvetően kedvező természeti erőforrások (termőföld, ásványkincsek) kihasználtsága nagyságrendekkel csökkent a korábbi évtizedekhez képest.

Az országos szinten lejátszódó kedvezőtlen folyamatok hatásai alól természetesen a Magyarországgal határos területek sem vonhatták ki magukat, noha a szlovák és az ukrán határtérséggel szemben ezek saját országukon belül nem az elmaradott, hanem épp a legfejlettebb kategóriába tartoznak. Más kérdés, hogy ennek ellenére ugyanakkor még az európai szinttől alaposan elmaradó kelet-magyarországi mércével mérve is nagyon elmaradottnak számítanak.

A romániai átlaghoz képest kedvező mutatók azt eredményezik, hogy a magyar határ mentén fekvő megyék a belső migráció célterületeivé váltak, ugyanakkor ezzel párhuzamosan az elmúlt években magas volt a térségből külföldre (a helyi magyarság révén elsősorban Magyarországra) települők száma is. Ehhez az etnikai és gazdasági alapokon túl hozzájárul a határ túlsó oldalán található Satu Mare (Szatmár), Bihor (Bihar), Arad és Timis (Temes) megyék földrajzi elhelyezkedésének az a külön érdekessége, hogy saját fővárosuktól kétszer olyan messze vannak, mint Budapeستől.

Ráadásul a határközeli, magyar többségű településeknek a jövőre nézve sincsenek rózsás kilátásai, mivel a szocialista éra „területfejlesztési politikája” oda vezetett, hogy a négy romániai megyeszékhelyen koncentrálódik az ipari termelés (vagyis a megélhetést biztosító munkahelyek) 90%-a, míg a közszolgáltatások (egészségügy, kultúra, felsőfokú oktatás) esetében ugyanez az érték 85%. Az idevándorlás (elsősorban a távolabbi területekről kiinduló migráció) célállomásának is csak a környezetükből szigetszerűen kiemelkedő, növekedési pólusnak tekinthető megyeszékhelyek számítanak.

A helyi lakosság elvándorlását, illetve a határ túloldalán munkát vállalók jelentős arányát a fentebbi tényezők mellett az igen alacsony átlagkeresetek is magyarázzák. A magyar határ mentén fekvő megyék mindegyikében elmaradnak a bérek az országos átlagtól, és ez különösen a mezőgazdasági keresők abszolút dominanciájával jellemezhető Szatmár megyére igaz (2. táblázat).

A munkanélküliség Románia egészét, illetve a magyar határ menti területeket tekintve egyaránt a veszteséges állami vállalatok átalakítása és bezárása kapcsán futott fel gyors ütemben. Ez a folyamat sokban hasonlít a magyarországihoz, azonban azt több éves késéssel követte, és miközben a határ innenső oldalán a munkanélküliségi ráta országos szinten 1996 óta csökken, addig Romániában inkább a hullámvázis jellemzi az értékeket.

Az adatok alapján a magyar határ mentén fekvő megyékben az országos átlag alatti szinten maradt a munkanélküliség, sőt Bihar és Szatmár megyében még a középérték felét sem éri el a munkanélküliségi ráta (2. táblázat). Ez a két megye az országos rangsorban is a legelölkelőbb helyeket foglalja

el, és külön érdekesség, hogy (Magyarországgal ellentétben) még a fővárosnál is kedvezőbb a mutató.

A látszólag kedvező foglalkoztatási helyzetképet ugyanakkor jelentősen beárnyékolja, hogy Kárpátaljához hasonlóan nagyobb kockázat nélkül kijelenthető, hogy a ténylegesen munka nélkül levőknek még itt is csak a töredéke szerepel a nyilvántartásokban. Romániában a szociális feszültségek növekedését elkerülendő továbbra sem szüntették meg a „kapun belüli” munkanélküliséget, és ez jelentősen hozzájárul a helyi gazdaság hatékonyságának csökkenéséhez.

2. táblázat

A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, a munkanélküliség és a havi átlagkeresetek alakulása Románia néhány megyéjében

megye	havi átlagkereset		munkanél- küliségi ráta	a mezőgazda- sági keresők aránya
	millió lej	az országos átlag %-ában	százalék	
	2000. december			
Arad*	1,920	89,8	8,4	36,2
Krassó-Szörény*	1,850	86,5	9,7	45,3
Hunyad*	2,382	111,4	16,4	30,3
Temes*	1,943	90,8	7,6	39,9
Bihar**	1,848	86,4	4,6	45,1
Beszterce-Naszód**	1,900	88,8	12,7	53,6
Kolozs**	2,097	98,0	11,3	36,0
Máramaros**	1,813	84,8	9,2	51,0
Szatmár**	1,770	82,7	4,5	52,0
Szilágys**	1,859	86,9	10,0	48,2
Bukarest	2,775	129,7	5,7	0,7
Országos átlag	2,139	100	10,5	41,4

* : a Nyugati (Vest) régióhoz tartozó megye

** : az Északnyugati (Nord-Vest) régióhoz tartozó megye

Forrás: Románia Statisztikai Évkönyve, 2001

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a román adatgyűjtési rendszerben a mezőgazdasági tevékenységet folytatók segítő családtagjai akkor sem számítanak munkanélkülnek, ha semmilyen saját keresettel sem rendelkeznek. Mindez jelentős mértékben csökkenti a munkanélküliségi rátát, ugyanakkor ext-

rém módon megnöveli a mezőgazdasági keresők arányát (2. táblázat). Az utóbbi egy-két évben elmozdulás történt ezen a területen, mivel a támogatási rendszer többszöri átalakításával a korábbinál több embert tettek érdekeltté abban, hogy regisztráltassa magát a munkaügyi hivatalokban (erre vezethető vissza a munkanélküliség újbóli felfutása és ingadozása).

A helyi gazdaság dinamizálódása a vállalkozások általánosan jellemző töreszegénysége miatt csak a külföldi tőke bevonásával képzelhető el. Románia nyugati határmegyéi ugyanakkor ebből a szempontból (Szatmár kivételével) az országos átlagnál jóval kedvezőbb helyzetben vannak. Bár a tőkeerős külföldi cégek sokkal inkább Bukarestet választják (az összes beruházás közel 60%-a koncentrálódik a fővárosba), és Temes részesedése ennek alig tizede (5,7%), ez még mindig a legkedvezőbb pozíciót jelenti a „vidéki” Romániában. A magyar befektetéseknek a MOL bukaresti beruházásai következtében csupán az egyharmada irányul erre a területre, ráadásul a magyar befektetők átlagosan jóval kevesebb pénzből gazdálkodhatnak más országokból érkező társaiknál (*Baranyi B. 2002*)

A DIPLOMÁSOKTÓL A NAPSZÁMOSOKIG – KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÓK KELET-MAGYARORSZÁGON

A Magyarországon munkát vállaló külföldi állampolgárok létszámát minden esetben behatárolja, hogy a hazai munkaerő védelme érdekében a kormányzat 2002-ben 81 ezer főben határozta meg a kiadható munkavállalási engedélyek számának felső határát. A júliusban érvényes munkavállalási engedélyek száma a 2002. év első hat hónapjában kiadott 22.280 engedéllyel együtt sem haladta meg a 42 ezret (41.972 fő), és az igénylők száma az év végéig sem lépte túl a megszabott limitet. A fentebbi érték 12,4%-kal haladja meg az egy évvel korábbit (2001 hasonló időszakában 37 330 fő rendelkezett érvényes engedéllyel), vagyis tovább tart a külföldi munkavállalók számának több évre visszamenő folyamatos emelkedése.

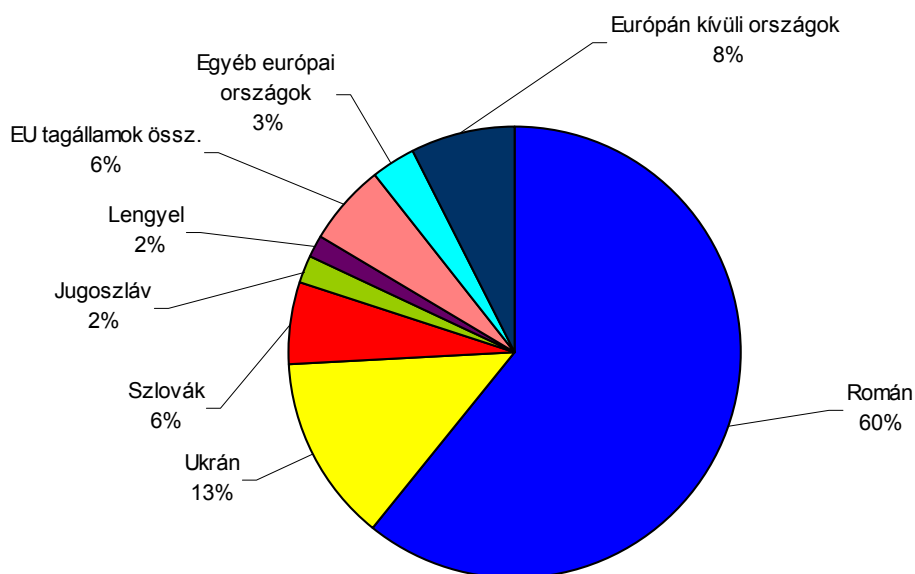
A magyar munkaerőpiacon munkát vállaló külföldiek pontos számát ugyanakkor lehetetlen egzakt módon meghatározni, és nem csak a feketegazdaság és feketemunka jelentős szerepe, hanem a hatályos törvények miatt sem – amit elsősorban a kínaiak használnak ki. A világ legnépesebb országából érkezők ugyanis rendszerint igénybe veszik a cégalapítás viszonylagos egyszerűségéből adódó előnyöket: társas vállalkozást alapítva, ügyvezető igazgatóként csak akkor kell munkavállalási engedélyt kérniük, ha az ügy-

vezetői munkakörtől eltérő feladatokat akarnak ellátni. Ezt viszont a legtöbb esetben nem vállalják fel, mivel pl. eladóként már nem lenne reális esélyük az engedély megszerzésére. Ennek az az oka, hogy a hazai munkaerő védelme érdekében meghozott törvény szerint külföldi által nem tölthető be olyan munkakör, amit magyar munkanélküli betölthetne – feltéve, ha van rá jelentkező.

A 2002-ben kiadott engedélyek nemzetiségek közötti megoszlását tekintve elmondható, hogy bár az araboktól a törökökig nagyon sok náció képviselti magát, de ezek többsége elenyésző arányt képvisel. A legtöbb munkavállaló továbbra is Romániából, Ukrajnából, illetve Szlovákiából érkezik, és magas az Európán kívüli földrészekről származók aránya is – döntően a kínai állampolgárok nagy számának köszönhetően. A szomszédos országokból érkezők legnagyobb része ugyanakkor magyar nemzetiségű, vagyis a beilleszkedésük egyáltalán nem okoz problémát (2. ábra).

2. ábra

A 2002. I. félévében kiadott munkavállalási engedélyek megoszlása nemzetiségenként

Forrás: Saját szerkesztés a Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján

Az előző évhez képest az egyébként is legnépesebb csoportot képező román állampolgárságú munkavállalók száma emelkedett (1.645 fős, vagyis 13,4%-os volt a növekedés) a leginkább, miközben az összes kiadott engedély száma csak 3,4%-kal haladta meg az egy évvel korábbi szintet. A nagyobb létszámú nemzetiségek közül viszonylag jelentős emelkedés figyel-

hető meg a lengyelek esetében is, míg a többi náció esetében inkább stagnálás vagy minimális csökkenés jellemző.

A hazánkban hivatalosan munkát vállaló külföldiek tehát nem befolyásolják érdemben a munkaerőpiaci folyamatokat, mert számuk mind a regisztrált munkanélküliek, mind pedig a betölthető üres álláshelyek számát figyelembe véve elfogadható szinten van. Sokkal nagyobb problémákat okoz az a tendencia, hogy létszámuk elsősorban az idénymunkák időszakában emelkedik, ám nem azokban a térségekben, ahol ilyenkor a leginkább szükség lenne a munkaerőre.

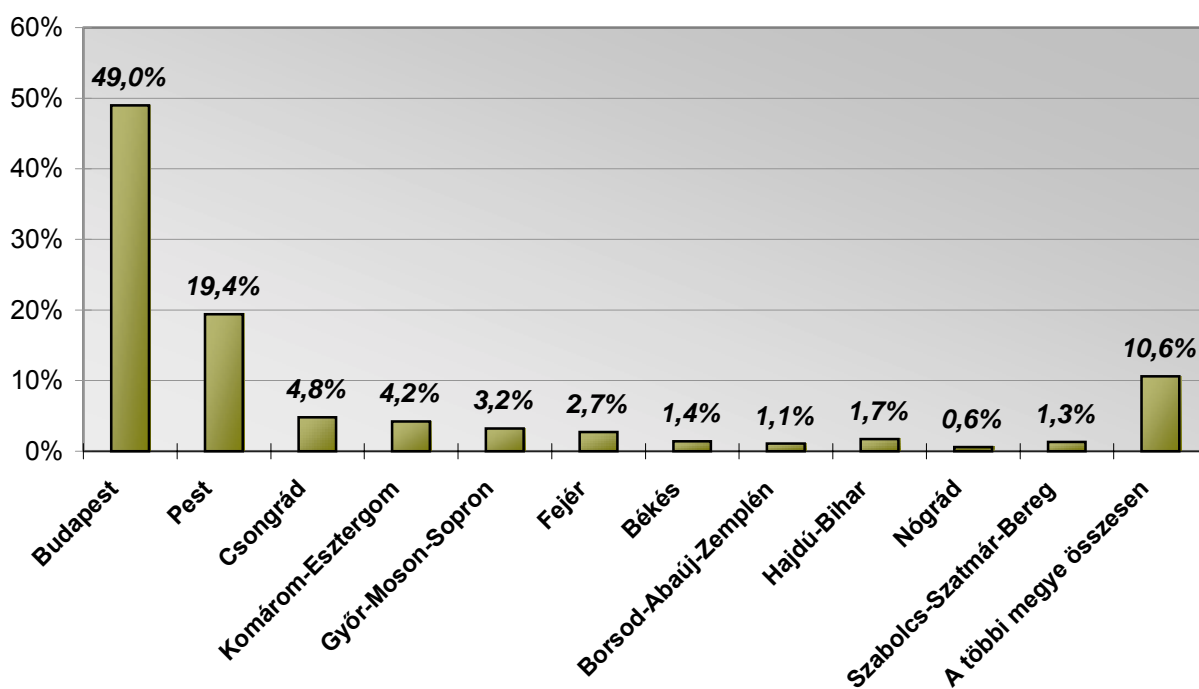
A külföldi munkavállalók zöme több évre visszamenően Budapesten és Pest megyében keres munkát magának, míg Északkelet-Magyarország csak az érkezők töredékét vonzza (3. ábra). Az ábrán látható arányok az elmúlt két évben sem módosultak számottevően, bár kisebb eltolódások szezonálisan is előfordulnak. A 2002. június 30-án érvényben lévő 41.972 munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldiek közül 23.338-an Budapesten, mintegy hétezeren pedig Pest megyében dolgoznak – miközben pl. Borsod-Abaúj-Zemplénben alig 300-an, Hajdú-Biharban 510-en, Szabolcs-Szatmár-Beregben pedig 530-an kerestek maguknak munkát.

Az egy évvel korábbi helyzethez képest ugyanakkor valamelyest mérséklődtek a különbségek, mivel a főváros és Pest megye részesedése nem emelkedett tovább. Bács-Kiskun, Békés, Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém és Zala megyében ugyanakkor nőtt a külföldi munkavállalók aránya, azonban ez abszolút értékét tekintve nem számottevő, mindössze 372 fős többletet jelent az előző év hasonló időszakához viszonyítva. Mindez tehát azt jelenti, hogy a magyarországi szinten alacsony bérek, a magas munkanélküliség, és a kevés munkaalkalom miatt a kelet-magyarországi régiók továbbra sem a külföldi munkavállalók célterületei.

A keleti határok mentén elhelyezkedő térségekben a legnagyobb jelentősége a határokon túlról évente néhányszor tíz fős nagyságrendben érkező (bár általában magyar nemzetiségű), magasan kvalifikált munkaerőnek van. A szomszédos országokból áttelepülő mérnökök, orvosok és tanárok ugyanis némileg enyhíteni tudják az ezeken a területeken jellemző szakemberhiányt, és mivel esetükben nincs rendelkezésre álló, megfelelő végzettségű magyar munkaerő, ezért a jelenleg hatályos munkavállalási szabályok sem jelentenek akadályt.

3. ábra

**Az érvényes munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldiek
megoszlása megyénként (2000. december 31.)**

Forrás: saját szerkesztés a Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján

A határon túlról érkező diplomásokat ráadásul nem riasztják azok a tényezők (rossz elérhetőség, fejletlen vonalas és humán infrastruktúra, a szakmai karrier korlátozottabb lehetősége stb.) sem, amelyek miatt magyar kollégáik nem szívesen maradnak a határközeli falusias térségekben. Ennek oka egyrészt az otthoninál jóval magasabb és biztos kereseti lehetőség, másrészt pedig a szomszédos országok határregióihoz képest elmaradottsága ellenére is nagyságrendekkel jobb állapotú infrastruktúra és lakossági ellátás. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az országhatárhoz közeli településre költöző családok számára éppen a földrajzi fekvésből adódóan könnyebb a kapcsolattartás a határ túloldalán maradt rokonokkal.

A kevésbé képzett munkaerőt tekintve a hivatalosan Magyarországra érkező, leginkább román, ukrán és szlovák munkavállalóknak döntően a feldolgozóipari kampányok biztosítanak munkalehetőséget. A hirtelen fellépő munkaerőhiány mellett az egyes szakmákra (varrónő, cipőfelsőrész-készítő stb.) jellemző, a kedvezőtlen munkavégzési feltételekkel párosuló igen alacsony keresetek is lehetőséget biztosítanak a legális munkavállalásra, mivel ezek miatt a tényezők miatt itt sem szorítanak ki magyar munkaerőt az álláshelyekről. Kisvárdra és Záhony térségében már évek óta jellemző a felkínált feltételeket elfogadó ukrán állampolgárok nagyobb volumenű (30-40 fős) foglalkoztatása, mivel az üres álláshelyeket általában több hónap elteltével sem tudták magyar munkaerővel betölteni.

A korábbi években az ukrán és a román határszakasz szinte teljes egészét magában foglaló Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés megyében a legálisan munkát vállaló külföldi állampolgárok száma átlagosan 700-800 fő között ingadozott, és mintegy 70% volt közöttük a Romániából vagy Ukrajnából érkező, döntően magyar anyanyelvű (Békés megyében a 90%-ot is meghaladta az arányuk) munkavállalók részesedése.

A 2001-es esztendő adatai alapján a külföldi munkaerő összetételére jellemző, hogy a határon túlról érkezettek 70–75 százaléka szakképesített, mintegy 2/3-uk fizikai foglalkozású, és a 30 százalékot is meghaladja a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. A hazai munkaerő-kínálat jellemzőivel összevetve nyilvánvalóvá válik, hogy többségük – a hatályos jogszabályoknak megfelelően – nem jelent konkurenciát a helyi munkanélküliek számára. Erre ügyelnek is a kérelmek elbírálásakor, és mivel az érintett megyékben regisztrált munkanélküliek túlnyomó része szakképzetlen, ezért az alacsony végzettségű külföldiek ritkán kaptak munkavállalási engedélyt.

A határon túlról érkezők általában jelenleg is hiányszakmákban helyezkednek el: a felsőfokú végzettségűek anyanyelvi - román, ukrán, német nyelvtanárként, zenetanárként vagy orvosként tevékenykednek, az alacsonyabban képzettek pedig nagyobbrészt ápolónő, gépi varró, cipőfelsőrész-készítő, üvegfűvő vagy fémipari munkás munkakörben keresik a kenyerüket. A külföldi munkaerő tehát továbbra is azokat a hosszabb távon üresen maradó álláshe-lyeket tölti be, ahová a megfelelő képzettség hiánya vagy a jellemzően alacsony keresetek miatt amúgy sem találnak magyar munkaerőt, és beszédes példaként említhető, hogy Békés megyében a román nemzetiségűeket legtöbb esetben sportolóként alkalmazták.

A korábbi évekhez viszonyítva tehát 2001-ben sem történtek jelentős változások, bár a kiadott engedélyek száma minden megyében – főként Békésben – megemelkedett: Szabolcs-Szatmár-Beregben 764, Hajdú-Bihar-ban 657, Békésben pedig 700 munkavállalási engedélyt adtak ki az év folyamán. Mivel azonban a kiadott engedélyek száma a regisztrált munkanélküliek számához viszonyítva nagyságrendekkel kisebb, ezért a folyamatos emelkedés ellenére elmondhatjuk, hogy a szomszédos országokból törvényes keretek között érkező munkaerő mennyiségileg nem befolyásolja érdemben a keleti határrégió munkaerőpiaci folyamatait.

Némileg más a helyzet a Magyarországon illegálisan dolgozó feketemunkásokkal, akik elsősorban a mezőgazdasági és az építőipari idénymunkák alatt érkeznek hazánkba. Számukról nincsenek pontos adatok, de bizonyos, hogy a többszöröse a törvényes keretek között dolgozóknak. Sokszor ta-

lálkozhatunk azzal, hogy szervezett keretek között hozzák át őket a határon, és egyes térségekben (pl. Fehérgyarmat, Biharkeresztes) nem ritka a feketemunkások tömeges, több száz fős csoportokban való megjelenése.

A feketemunka sok esetben szinte törvényszerű jelenség, mivel a magyar oldal kistelepülésein a vállalkozások munkaerőigényének gyors és olcsó kielégítésére sokszor a román és ukrán állampolgárok foglalkoztatása az egyetlen lehetőség. Vásárosnamény térségében például nemegyszer kifejezetten rá vannak kényszerülve az olcsó, illegális ukrán és román napszámósok munkájára. Ennek legfőbb oka a térség vonalas infrastruktúrájának szerkezete, mivel a települések döntő többsége csak zsákvonallal kapcsolódik a 41-es főúthoz, így módon nem éri meg szomszédos településekről származó munkaerőt foglalkoztatni.

Kifizetődőbb csoportosan áthozni a határon a térségben megszokott napszám feléért is munkát vállaló feketemunkásokat, mert még a több napos szállás biztosítása is olcsóbb, mint településenként összeszedni a magyar munkaerőt. Ők ugyanis egyrészt nem minden esetben vállalják el a felkínált munkát, másrészt tömegközlekedési eszközökkel a bejárás csak nehezen oldható meg, a vállalkozónak pedig számottevő pluszköltséget jelentene a munkások fuvarozása.

Ráadásul maguknak a feketén dolgozó vendégmunkásoknak sem áll érdekében végigjárni a hivatalos procedúrát, mert általában két hónapig is eltart a munkavállalási engedély megszerzése, és erre ráadásul komoly összeget, közel 40 ezer forintot kell költeniük az egyébként is alacsony bérért dolgozó határon túlról érkezőknek. A feketemunka tehát már komolyabban érinti a két alföldi régió munkaerőpiacának működését is, de a munkanélküliség nagyon magas szintjét tekintve ez még mindig nem tekinthető érdemi hatásnak.

A fentebbi adatok alapján tehát kijelenthetjük, hogy a keleti határszél az előző évekhez hasonlóan inkább csak „ugródeszkának” minősül a szomszéd országokból munkavállalási szándékkal érkezők szemében, ahogyan azt a közvetlen határsávban folytatott korábbi vizsgálataink általános tapasztalatai is megerősítik (*B. Baranyi – I. Balcsók – L. Dancs – B. Mező 1999, Balcsók I.–Dancs L. 2001*). Ezek közül külön kiemelhetők az MTA RKK Debreceni Osztálya által Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg 119 határmenti településének önkormányzatai körében két ízben (1999 és 2002) elvégzett, illetve a magyar-ukrán határ két oldalán fekvő 4 településpár lakosságának körében lebonyolított kérdőíves felmérések (*Baranyi B. 1999*).

Az önkormányzatok számára kiküldött kérdőívek természetesen a határ innenső oldalán zajló gazdasági-társadalmi folyamatokat mérték

fel. A munkavállalási szokásokat firtató kérdésekre adott válaszok alapján nem jellemző a külföldiek megjelenése a közvetlen határtérség munkaerőpiacán, mivel mindössze 27 település jelölt meg legálisan, vagy feketén ott dolgozó külföldi állampolgárokat. A feketemunka a kérdőívek alapján 16 településre jellemző, és összesen 773 főt érint, az adatok értelmezésekor ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a tényleges létszám, illetve arány ennek valószínűleg a többszöröse, hiszen Hajdú-Bihar megyében csak Nyírábrány jelölt meg feketén ott dolgozó napszámosokat. Ennek hátterében minden bizonnyal az áll, hogy az önkormányzatoknak egyfelől nem állnak rendelkezésükre megbízható adatok, másrészt pedig eleve óvakodnak a kényelmetlen kérdés megválaszolásától.

A legális keretek között munkát vállaló külföldiek száma még kevesebb (73 fő), és a 13 válaszadó település többségében mezőgazdasági idénymunkásként, illetve tanárként vállaltak munkát. A külföldi munkavállalók legnagyobb része a kérdőívre adott válaszok alapján a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken keres munkát magának. A feketemunkások 93,5%-a (723 fő), míg a munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldiek 91,8%-a (67 fő) keres magának munkát ebben a megyében.

Az önkormányzatok adatai mellett érdemes megvizsgálni, hogy hogyan vélekednek a határ túloldalán élő emberek a magyarországi munkavállalással kapcsolatos kérdésekről. Ehhez egy 2001–2002-ben a magyar-ukrán határ mentén készült lakossági kérdőíves felmérés² kárpátaljai adatait vetjük alapul. A vizsgálat többek között megpróbált rávilágítani arra, hogy mit jelent az itt élők számára a határ és a határmentiség, léteznek-e és milyen jellegűek a határon átnyúló kapcsolatok.

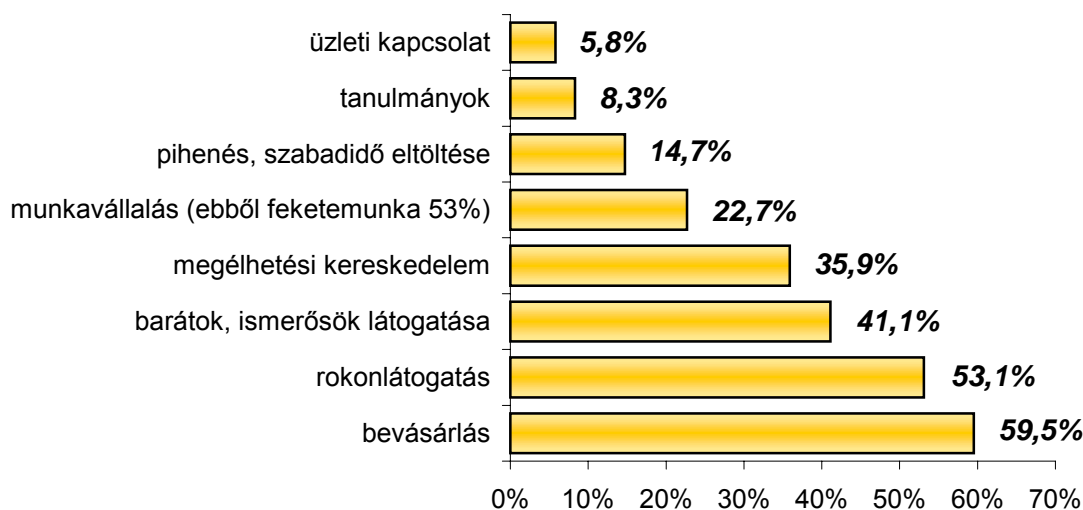
A felmérés adatai alapján a négy kárpátaljai település lakosságának csaknem háromnegyede (72,3%) rendelkezik valamilyen magyarországi kapcsolattal. A kapcsolatok között első helyen a bevásárlás áll, amelyet a kapcsolattal rendelkezők csaknem 60%-a bejelölt. Emellett magas még a rokon-, illetve a barátok, ismerősök látogatóinak, valamint a megélhetési ke-

² A kérdőíves felmérés során négy településpárt vizsgáltunk a magyar-ukrán határ mentén: a magyar oldalon Záhony, Barabás, Tiszabecs és Kispalád, míg a határ túloldalán Csap, Mezőkaszony, Tiszaújlak és Nagypalád szerepeltek a mintában. A magyar oldali településeken 520, a kárpátaljai településeken pedig 560 lakossági kérdőív készült. 1998 nyarán hasonló határ-menti vizsgálat készült a magyar-osztrák határ mentén az MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézete, illetve az Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut együttműködésével (Nárai M. - Rechnitzer J. szerk. 1999).

reskedelemben résztvevők aránya is. A Magyarországon munkát vállaló külföldiek nemzetiségi összetételére vonatkozó statisztikai adatokat (lásd fentebb) támasztja alá, hogy a vizsgált négy kárpátaljai településen a válaszok alapján összességében 22,7% volt a munkavállaláshoz kötődő kapcsolatok aránya (4. ábra). Ez a jelenség vélhetően a megélhetési problémákra vezethető vissza, mivel az osztrák határszakaszon elvégzett hasonló jellegű vizsgálatokban jóval kisebb arányt képviseltek a munkavállalási jellegű kapcsolatok (Hardi T. – Nárai M. 2001).

4. ábra

**A lakosság magyarországi kapcsolatainak jellege
a vizsgált kárpátaljai határmenti településeken
az összes válasz százalékában**

Forrás: kérdőíves felmérés 2001-2002.

A Magyarországot munkavállalási céllal felkeresők aránya településenként eltérő, a legmagasabb Nagypaládon, ahol a magyarországi kapcsolattal rendelkezők 1/3-a munkavállalási céllal is érkezik. A magas érték Nagypalád esetében nem meglepő, mivel ez az egyetlen, a mintában szereplő ukrainai település, amely nem fekszik határátkelőhely közvetlen közelében, ennek megfelelően a válaszok alapján itt a legalacsonyabb a megélhetési kereskedelemmel foglalkozók aránya (11,1%). A megélhetési kereskedelem rosszabb feltételei miatt jelentkező bevételkiesést a családok a nagyobb arányú külföldi munkavállalással is igyekeznek kompenzálni.

Hivatalos statisztikai adatokkal nem alátámasztható ugyan, de a Magyarországon minden bizonnyal jelentős számú ukrainai vendégmunkás dolgozik illegálisan. A kérdőíves felmérésben rákérdeztünk, hogy a Magyarországon munkát vállalók munkavállalási engedéllyel, vagy anélkül tevékenykednek-

e. Viszonylag sokan ismerték be, hogy nincsenek hivatalosan bejelentve, a vizsgált településeken a válaszok alapján a hazánkba munkavállalási céllal érkezők több mint fele feketemunkás.

ÖSSZEGZÉS

A szomszédos országok közötti munkaerő-áramlás lehetőségei az EU-integráció előrehaladtával párhuzamosan egyre nagyobb hangsúlyt kaptak, és a keleti határok mentén különösen fontossá vált ez a kérdés, hiszen egyfelől innen várják a külföldi munkavállalók zömének érkezését, másrészt a regisztrált munkanélkülieknek az aktív korú népességhez viszonyított magas aránya, és a tartósan (a nyilvántartásban legalább 180 napja folyamatosan szereplő) munka nélkül lévők egyre növekvő részesedése miatt az itt élők félnek leginkább a konkurenciától.

A külföldiek magyarországi munkavállalásának egyetlen hivatalosan nyomon követhető mérőszáma az érvényes munkavállalási engedélyek száma, amelyek 2002 júliusban az év első hat hónapjában kiadott 22.280 engedéllyel együtt sem haladták meg a 42 ezret (41.972 fő), és az igénylők száma az év végéig sem lépte túl a megszabott 81 ezer fős limitet. Ez az érték 12,4%-kal haladja meg az egy évvel korábbit, vagyis tovább tart a külföldi munkavállalók számának több évre visszamenő folyamatos emelkedése.

A legálisan munkát vállaló külföldiek zöme ráadásul Budapesten és az agglomerációban, illetve a nyugat-magyarországi megyékben keres magának munkát, a keleti határok mentén fekvő megyék együttesen sem érik el a 6%-os részesedést. A munkavállalók legnagyobb része országosan (60%) és a keleti megyéket tekintve is Romániából érkezik, de jelentős részük magyar nemzetiségű.

Magyarország keleti határai mentén megyénként mintegy 600-700 munkavállalási engedélyt adnak ki, és ezek száma alig növekszik. A határon túlról érkezők általában jelenleg is hiányszakmákban helyezkednek el: a felsőfokú végzettségűek anyanyelvi – román, ukrán, német nyelvtanárként, zenetanárként vagy orvosként tevékenykednek, az alacsonyabban képzettek pedig nagyobbbrészt ápolónő, gépi varró, cipőfelsőrész-készítő, üvegfúvó vagy fémipari munkás munkakörben keresik a kenyerüket. A külhoni munkaerő tehát továbbra is azokat a hosszabb távon üresen maradó álláshelyeket tölti be, ahová a megfelelő képzettség hiánya vagy a jellemzően alacsony keresetek miatt amúgy sem találhatnak magyar munkaerőt.

A feketemunkások szerepére és arányára vonatkozóan nincsenek megbízható adatok, és bár a becslések alapján számuk a legálisan munkát vállalók két-háromszorosára tehető, még ezzel együtt sem gyakorolnak komoly hatást a magyar munkaerőpiaci folyamatokra. A jövőt tekintve tehát ezen a határszakaszon vélhetően továbbra sem kell tartani a kezelhetetlenül nagy tömegben érkező munkavállalóktól, mivel egyfelől kevés munkaalkalmat biztosító perifériaterületek érintkeznek egymással a határ két oldalán, másfelől pedig ez a határszakasz bizonyosan az Európai Unió külső határává válik, és így a legszigorúbb schengeni előírásoknak kell majd megfelelnie.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balcsók István – Dancs László (2001): A határon átnyúló kapcsolatok lehetőségei Magyarország egyik leendő schengeni határán. In: *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén. A Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei*. Szeged, 2001. október 25–27. Szerk.: Dormány G., Kovács F., Péti M., Rakonczai J. Szeged: SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék, 2001. [13] p. CD-ROM
- Balcsók István (2001): *Sokasodó gondok – szerény lehetőségek az északkeleti határ mente munkaerőpiacán*. In: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. (Szerk.: Baranyi Béla.) MTA Regionális Kutatások Központja Pécs, 2001. 170–215. p.
- Béla Baranyi – István Balcsók – László Dancs – Barna Mező (1999): *Borderland Situation and Periferality in the North-Eastern Part of the Great Hungarian Plain*. Discussion Papers, 31. Pécs, CRS of HAS, 1999. 85 p.
- Baranyi B. (1999): *A „periféria perifériáján” – A határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön*. *Tér és Társadalom*. 4. 17–44. o.
- Baranyi Béla (2001): *A határ menti térség és a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének esélyei*. In: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön* (Szerk.: Baranyi B.) MTA RKK Pécs, 2001. 338–368. o.
- Baranyi Béla (2002): *Székelyföld, mint a magyar tökemozgás további lehetséges célterülete*. – A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból 2001. október 10-12. Szerk.: Herta É. Csíkszereda, Székelyföld 2000 Munkacsoport. 2002. 61–72. o.

- Dancs László (2001): *Határon átnyúló kapcsolatok az Északkelet-Alföldön.*
In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. (Szerk.: Baranyi B.) Pécs. MTA Regionális Kutatások Központja, 257–294. o.
- Hardi T. – Nárai M. (2001): A határ menti területek jellegzetességeinek átalakulása a 20. század végi Nyugat-Magyarországon. *Tér és Társadalom.* 2. 107–129. o.
- Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) (1999): *Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák-magyar határ menti térségben.* MTA RKK Pécs–Győr, 307 o.